

ОСВІТНЬО-ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ

THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF A GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION AS A MEANS OF NATIONAL AND PATRIOTIC UPBRINGING OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Стаття присвячена вивченню можливостей освітньо-виховного середовища закладу загальної середньої освіти щодо національно-патріотичного виховання старшокласників. Доведено, що в умовах загострення російської агресії формування в учнівської молоді високої національно-патріотичної свідомості, відданості Україні набуває особливої актуальності, а одним із ефективних засобів цього процесу є освітньо-виховне середовище. Проаналізовано погляди на структуру освітнього середовища українських та зарубіжних науковців. Акцентовано на своєчасності першої в Україні національно-патріотичного виховання на період до 2025 року. Висвітлено сутність та проаналізовано змістову наповненість суб'єктного, соціального, просторово-предметного, психодидактичного компонентів освітнього середовища, складові якого покликані сприяти національно-патріотичному вихованню старшокласників. Акцентовано на потребі включення до навчальних планів та програм предметів, спрямованих на вивчення історії своєї держави, а також наповнення змісту навчальних предметів темами, що формували б гордість за історію та культуру України, прививали старшокласникам почуття власної гідності, укріплювали в намірах захищати територіальну цілісність та незалежність своєї держави; ознайомлення з основами законодавства щодо захисту України, цивільного захисту населення, надання медичної допомоги, розширення та засвоєння інформації про Збройні Сили України (змістовий компонент); кабінетів з відповідним обладнанням, спортивних залів з відповідним устаткуванням для проведення уроків фізкультури та занять спортивних гуртків, секцій; навчально-методичного комплексу, до якого входять навчальні програми, патріотичні відеофільми та відеозаписи, потенціал діючих шкільних музеїв (просторово-предметний компонент). Зазначено, що мотиваційний компонент визначається наявністю можливостей для формування мотивації учнів старших класів до захисту України; здійснення морально-психологічної підготовки до військової служби; а рефлексивний – полягає в самооцінці та оцінюванні фахівцями психологічної служби ЗЗСО рівня готовності старшокласників до захисту України.

Ключові слова: освітньо-виховне середовище, заклад загальної середньої освіти,

національно-патріотичне виховання, компоненти, старшокласники.

The article is devoted to the study of the educational environment possibilities in a general secondary education institution regarding the national and patriotic upbringing of the high school students. It has been proven that in the context of Russian aggression escalation, the formation of high national and patriotic consciousness and devotion to Ukraine among schoolchildren becomes especially relevant. And the educational environment is one of the effective means of this process. The views on the structure of the educational environment of Ukrainian and foreign scientists were analyzed. The focus was placed on the timeliness of the first national targeted social program of national and patriotic education in Ukraine for the period until 2025. The essence was highlighted and the subject, social, spatial and subject, and psychodidactic components of the educational environment were analyzed. And the components of this educational environment are designed to contribute to the national and patriotic upbringing of high school students. It focuses on the need to include subjects aimed at studying the history of one's country into curricula and programs, as well as filling the content of academic subjects with topics that would form pride in the history and culture of Ukraine, instill in high school students a sense of self-esteem, strengthen their intentions to protect the territorial integrity and independence of their state; familiarization with the basics of legislation on the protection of Ukraine, civil protection of the population, providing medical care, expanding and assimilating information about the Armed Forces of Ukraine (content component); classrooms with the appropriate equipment, gyms with appropriate equipment for conducting physical education lessons and sports clubs, sections; an educational and methodological complex that includes educational programs, patriotic videos, and movies, as well as the potential of existing school museums (a spatial and subject component). It is noted that the motivational component is determined by the availability of opportunities to motivate high school students to protect Ukraine; the implementation of moral and psychological preparation for military service. And the reflexive component consists of self-assessment and assessment by specialists in the psychological service of the general school for the level of readiness of high school students to defend Ukraine.

Key words: educational environment, institution of general secondary education, national and patriotic upbringing, components, high school students.

УДК 37.015.31+37.017.4+37.035.6
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/54.2.31>

Сабат Н.В.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Сабат Н.І.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Тимків Д.І.,

студент II курсу магістратури
педагогічного факультету
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Актуальність вивчення питання національно-патріотичного виховання старшокласників

зумовлюється низкою обставин: кризою традиційної системи цінностей; перетвореннями у соціальному, політичному, економічному, культурному житті; кризовим станом економіки, зумовленим пандемією та початком російсько-української

війни 24 лютого 2022 року; переоцінкою вартостей у свідомості людей в зв'язку із сучасними подіями. Національно-патріотичне виховання є вагомим чинником забезпечення цілісності України, підтримки свободи, демократії.

Виховання дитини здійснюється, безперечно, в сім'ї, яка є природнім осередком становлення та розвитку особистості. Також великий вплив на дитину чинить ряд інституцій, серед яких – заклади загальної середньої освіти. У школі дитина проводить значну частину свого часу, тому, безперечно, слід дбати про те, щоб створити сприятливе для розвитку учня освітньо-виховне середовище.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питанням освітнього середовища присвячені праці як вітчизняних (Г. Балл, І. Бех, С. Максимова, О. Пехота, В. Рибалка, С. Сисоєва та ін.), так і зарубіжних (Дж. Гібсон, У. Мейс, Т. Менг, В. Ясвін та ін.) учених. Вони під освітнім середовищем розуміють складову життєвого, соціального середовища особи, котра проявляється у сукупності всіх освітніх чинників, що прямо чи опосередковано мають вплив на школяра у процесах навчання, виховання й розвитку. Це певний виховний простір, у якому відбувається розвій та формування особистості.

Оригінального підходу щодо тлумачення освітнього середовища дотримується зарубіжний учений В. Ясвін. Він доводить, що освітнє середовище – це показник життя всередині школи, система впливів та чинників творення особистості, а також комплекс можливостей для формування особистості, котра змінюється під впливом соціального та просторово-предметного оточення [7, с. 22].

Питанням освітнього середовища, його впливу на становлення особистості присвячені також наукові праці Н. Бацули, Н. Гонтаровської, В. Ковальчук, Г. Кравченко, В. Слободчикова та ін. Вони розглядають освітнє середовище як багатоаспектне поняття, наголошують, що це не лише розмаїта полікультурна освітня система, а й умова, підґрунтя саморозвитку й самоактуалізації особистості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здебільшого дослідники аналізують освітнє середовище як систему впливів та умов формування особистості загалом. У контексті дослідження нас більше цікавлять можливості школи у плані національно-патріотичного виховання старшокласників.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Тому метою нашої розвідки є вивчення можливостей освітнього середовища як відкритої соціально-педагогічної системи, що забезпечує національно-патріотичне виховання старшокласників в межах організованого освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повних обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Національно-патріотичне виховання

сьогодні є головним вектором як закладів освіти, так і всього українського суспільства. Тому у школі потрібно створити таке освітнє середовище, яке б забезпечувало умови для формування української громадянської ідентичності. Про це йдеться у першій в Україні державній цільовій соціальній програмі національно-патріотичного виховання на період до 2025 року [6].

У листі від 10 червня 2022 р. Міністерство освіти і науки України зосереджує увагу на тому, що в умовах воєнної агресії росії в Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України [5]. Основна вага у вирішенні цих завдань покладена на заклади загальної середньої освіти.

Сьогодні основними ідеями освіти є ідеї забезпечення прав та свобод дітей. Запит суспільства зараз спрямований на школу, яка була б не лише місцем, де діти навчаються, а, передусім, повноцінно розвиваються, креативно реалізують свої задатки й здібності. ЗЗСО сьогодні затребуваний як осередок плекання творчих, вільних, активних особистостей. Існування такого типу школи можливе лише за умови, що дітям у ньому комфортно, і вони перебувають у сприятливому соціальному й психологічному кліматі. Створення саме таких умов дасть змогу підтримати всебічний гармонійний розвиток особистості, вчасно й оперативно реагувати на потреби дитини, з повагою ставитися до всіх учасників освітньо-виховного процесу.

Створення освітнього середовища, сприятливого для розвитку дитини, є складним і водночас дуже відповідальним завданням. Над цим працює ціла команда: вчителі, соціальний педагог, психолог, адміністрація ЗЗСО, батьки, громада, громадськість. Прийнято низку законів, розпоряджень та постанов, якими керуються у навчально-виховному процесі та які є своєрідними дієвими інструментаріями як щодо виховання загалом, так і щодо національно-патріотичного зокрема. Є як нормативні акти, так і розпорядження, статuti шкіл, інші матеріали рекомендаційного характеру. До них, наприклад, відноситься Кодекс безпечного освітнього середовища, розроблений та апробований науковцями та педагогами-практиками [7].

Освітнє середовище надзвичайно важливе для формування у дітей якостей правдивості, чесності, любові до рідної землі, відповідальності за власні вчинки та ін. Водночас створення сприятливого освітнього середовища неможливе без

ознайомлення учнів, батьків, колективу ЗЗСО із правилами безпечної поведінки, формування навичок запобігання потенційним ризикам та небезпекам, а також розвиток у них навичок подолання труднощів у своєму житті, вміння розрізняти добро і зло, хороше й погане, аналізувати вчинки свої та своїх ровесників, свого оточення. Адже не секрет, що в середовищі учнівської молоді побутують і такі негативні явища, як насильство, булінг тощо, а це заважає загальному розвитку особистості, гальмує процес формування патріотичних якостей. Ці негативні тенденції потребують посиленої уваги як громадськості, так і освітян й батьків.

Відтак гостро постає потреба захистити дітей, убезпечити їх від шкідливих впливів, попередити негативні наслідки негативних чинників та факторів. Особливо це актуально для ЗЗСО, адже яке б то не було соціальне середовище, у т.ч. й освітнє, потужно впливає на життєтворчість людини, адже має у своєму складі як сукупність матеріальних ресурсів, так і психологічні фактори та міжособистісні відносини.

Для школярів освітнє середовище несприятливо впливає, насамперед, через складні ситуації міжособистісного спілкування. Це може бути, до прикладу, непорозуміння з батьками, вчителями, ровесниками чи оточуючими. Дуже принижує дитину і заважає їй повноцінно розвиватися психологічне й емоційне насильство, як-от ігнорування, приниження, погрози, недобррозичливе ставлення та ін.

У наш час суспільство вбачає у школі не лише освітній ресурс, а й простір розвитку і співтворчості. Сучасне освітнє середовище ЗЗСО – це унікальна можливість для кожного відшукати і творчо зреалізувати себе, свій потенціал. Саме у ЗЗСО взаємодіють школярі, педагоги, гості школи. Тут навчальний процес відбувається не лише у формі уроків, а й цікавих зустрічей, свят і концертів, лекцій, семінарів, а діти мають можливість займатися в лабораторіях та майстернях, відвідувати гуртки, саморозвиватися у різних напрямках.

В той же час у сучасних умовах, що швидко змінюються, освітнє середовище не може перебувати ізольовано від зовнішніх та внутрішніх чинників. Зауважимо, що вони можуть впливати як позитивно, так і містити явні чи приховані загрози, ризики й небезпеки, і вони можуть викликати деструктивні зміни в освітньому середовищі. Щоби протидіяти таким негативним змінам, потрібно, щоб освітнє середовище ЗЗСО було безпечним і захищеним.

Створення освітнього середовища – це, перш за все, творча співпраця й духовна взаємодія вчителів і школярів на засадах діалогу; моделювання педагогічних ситуацій з метою активізації креативності у вирішенні задач; застосування інноваційних технологій; організація творчої діяльності учителів; варіативність професійної підготовки

та орієнтування її на творчий розвиток школяра. Учені визначають освітнє середовище як систему взаємопов'язаних впливів та умов розвитку особистості, що виникають у соціально-просторовому й предметному оточенні в рамках системного освітнього процесу.

Науковці зазначають, що для середовища закладу освіти характерні призначення, мета, зміст, принципи реалізації, завдання, методи, засоби й форми, функції взаємодії. Це достатньо стійка сукупність пов'язаних і впорядкованих складових, які тісно взаємодіють задля отримання запланованих результатів навчання, виховання та розвитку особистості. Н. Бацула, Г. Кравченко визначають освітнє середовище як спеціально організовану, керовану, відкриту соціально-педагогічну систему, яка дає змогу повноцінного виховання й розвитку особистості [2].

У структурі освітнього середовища виділяють такі складники:

- суб'єктний – має бути взаємодія між учнями та педагогами, щоб останні передавали знання та досвід. Це відбувається за допомогою взаємодії, технологій, форм та методів;

- соціальний – сюди відносять плекання та розвиток професійних умінь, навичок, компетентностей. Такий процес відбувається як на репродуктивному (відтворювальному) рівні, так із застосуванням елементів пошуку, вдосконалення вже знайомих дій, алгоритмів, операцій;

- просторово-предметний. Під ним розуміють регулювання комунікації школярів зі своїми ровесниками, вчителями, іншими учасниками освітнього процесу, адже сформувати й розвинути навички спілкування неможливо без дій, живої взаємодії;

- психодидактичний. У це поняття вкладають сукупність навчальних програм, засоби та технології навчання, особливості стилю професійної діяльності вчителів та їхнього спілкування зі школярами [2].

Ми виокремили такі компоненти освітнього середовища, складові якого покликані сприяти національно-патріотичному вихованню старшокласників:

- змістовий: включення до навчальних планів та програм предметів, спрямованих на вивчення історії своєї держави, а також наповнення змісту навчальних предметів темами, що формували б гордість за історію та культуру України, прививали старшокласникам почуття власної гідності, укріплювали в намірах захищати територіальну цілісність та незалежність своєї держави; ознайомлення з основами законодавства щодо захисту України, цивільного захисту населення, надання медичної допомоги, розширення та засвоєння інформації про Збройні Сили України;

- просторово-предметний: матеріальна база школи. Це кабінети з відповідним обладнанням,

спортивні зали з відповідним устаткуванням для проведення уроків фізкультури та занять спортивних гуртків, секцій. Також це навчально-методичний комплекс, до якого входять навчальні програми, патріотичні відеофільми та відеозаписи, потенціал діючих шкільних музеїв тощо;

– мотиваційний – визначається наявністю можливостей для формування мотивації учнів старших класів до захисту України; здійснення морально-психологічної підготовки до військової служби;

– рефлексивний – полягає в самооцінці та оцінюванні фахівцями психологічної служби ЗЗСО рівня готовності старшокласників до захисту України.

Освіта є соціокультурним осередком, в якому учень сам творить для себе світоглядні знання, переконання й ідеали. Освітнє середовище має комунікативний характер, завдяки чому кожен його член є самодостатнім суб'єктом, активно спрямованим на самовдосконалення. Тому важливо долучати старшокласників до проведення національно-патріотичних заходів: свят, концертів, екскурсій, подорожей, під час яких вони самі б виділяли для себе значущі теми для ознайомлення, самі шукали можливостей для розвитку.

Створення у закладі загальної середньої освіти сучасного освітнього простору, де б активно реалізувалося національно-патріотичне виховання школярів, можливе лише шляхом активної зацікавленої співпраці керівництва закладу, педагогів, учнів та їхніх батьків, науковців, громадських активістів [1, с. 56]. Всі учасники освітнього середовища повинні пам'ятати, що національно-патріотичне виховання – це гнучка саморегулююча система, яка повинна реагувати на національні, освітні, культурні, суспільні та інші потреби особистості кожного учня [3, с. 120].

Висновки із цього дослідження і подальші перспективи в цьому напрямку. Таким чином, у сучасних умовах національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства, у тому числі закладів загальної середньої освіти. Складові змістового, просторово-предметного, мотиваційного, рефлексивного компонентів освітнього середовища покликані сприяти національно-патріотичному вихованню старшокласників, забезпечувати

формування національної свідомості учнів на основі національних цінностей.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у вивченні умов національно-патріотичного виховання учнів старших класів закладу загальної середньої освіти та розробленні програми соціально-педагогічного супроводу старшокласників з національно-патріотичного виховання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бацула Н. Умови створення освітнього середовища закладу загальної середньої освіти на адаптивних засадах. *Адаптивні процеси в національній системі освіти* : [збірник матеріалів V Всеукраїнського наукового форуму] / упоряд. О. О. Почуєва; ред. кол.: Г. В. Єльнікова (голова), Г. Ю. Кравченко, Л. О. Лузан, М. Л. Ростока, З. В. Рябова. Харків : Мачулин, 2020. С. 55–56.

2. Бацула Н. В., Кравченко Г. Ю. Створення освітнього середовища закладу загальної середньої освіти як засобу управління професійним розвитком учителів початкової школи. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/23695/1/Тези%20%20Кравченко%20Г.Ю..pdf> (дата звернення: 19.12.2022).

3. Грищенко С. В., Ілішова О. М., Єфімов Д. В., Макогончук Н. В. Проблема національно-патріотичного виховання. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 44, т. 1. С. 119–123.

4. Ковальчук В. А. Освітньо-виховні системи закладів середньої освіти : навчально-методичний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. 120 с.

5. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України : лист МОН України № 1/6267-22 від 10 червня 2022 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86625/ (дата звернення: 11.12.2022).

6. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 р. № 673. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-period-do-2025-roku-ta-vnesennya-zmin-do-deya-kih-i300621-673> (дата звернення: 12.12.2022).

7. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища : метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. Київ, 2018. 56 с.